

การพัฒนาศักยภาพด้านการสื่อสารของนักสื่อสาร ชุมชนริมคลอง

A Development of Communication Competency for Canal-Community Communicators

นิษฐา หรุ่นเกษม (Nitta Roonkaseam)¹

มณฑล จันทร์แจ่มใส (Monton Janjamsai)²

ปรียา สมพิช (Preeya Sompuech)³

Received: June 17, 2018

Revised: August 8, 2018

Accepted: August 30, 2018

บทคัดย่อ

การวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อพัฒนาศักยภาพด้านการสื่อสารสำหรับนักสื่อสารชุมชนริมคลอง ผู้เข้าร่วมกระบวนการวิจัยใช้วิธีการเจาะจงคุณสมบัติและแบบอาสาสมัครจากชุมชนริมคลองลาดพร้าว-คลองเปรม รวมถึงนักศึกษาจากสาขาวิชานิเทศศาสตร์ คณะวิทยาการจัดการ มหาวิทยาลัยราชภัฏพระนคร ในชั้นปีที่ 3 และชั้นปีที่ 4 เครื่องมือที่ใช้ในการเก็บรวบรวมข้อมูล ได้แก่ การสัมภาษณ์อย่างไม่เป็นทางการ การสังเกต และการจัดกิจกรรมพัฒนาศักยภาพด้านการสื่อสารของนักสื่อสารชุมชนริมคลอง

^{1,3} สาขาวิชานิเทศศาสตร์ คณะวิทยาการจัดการ มหาวิทยาลัยราชภัฏพระนคร

Communication Arts Program, Faculty of Management Science, Phranakhon Rajabhat University

² สาขาวิชาสถาปัตยกรรมศาสตร์ คณะเทคโนโลยีอุตสาหกรรม มหาวิทยาลัยราชภัฏพระนคร

Architecture Program, Faculty of Industrial Technology, Phranakhon Rajabhat University

ผลการวิจัยพบว่า การพัฒนาศักยภาพด้านการสื่อสารของนักสื่อสารชุมชนริมคลอง เริ่มต้นจากการระดมความคิดเห็น วิเคราะห์ทุนและปัญหาของชุมชน และออกแบบ กิจกรรมพัฒนาศักยภาพการสื่อสารนักสื่อสารชุมชนริมคลองร่วมกัน สำหรับเนื้อหา กิจกรรมแบ่งออกเป็น 3 ช่วง คือ (1) แลกเปลี่ยนเรียนรู้เรื่องสถานการณ์ริมคลองจาก เครือข่ายนักสื่อสารชุมชนริมคลองร่วมกับนักศึกษาสาขาวิชานิเทศศาสตร์ ผู้เข้าร่วม กิจกรรม (2) แลกเปลี่ยนเรียนรู้เรื่อง “การจุดประเด็นทางสังคม: ทำอย่างไรให้เป็นข่าว” และ (3) ฝึกปฏิบัติ “การสร้างเครื่องมือการสื่อสารเพื่อจุดประเด็นทางสังคม” โดยใช้ สื่อเฉพาะกิจ เพื่อให้ชุมชนสามารถสร้างเครื่องมือการสื่อสารที่สามารถทำได้ด้วยตนเอง ทำง่าย และค่าใช้จ่ายในการดำเนินการไม่สูงมาก

คำสำคัญ: การพัฒนาศักยภาพ, การสื่อสาร, นักสื่อสารชุมชน

Abstract

The purpose of this research was to empower the communication competency for the canal community. With specific qualifications method and volunteer method, participants in the research were selected from the people in the communities along the Ladprao-Khlong Prem Canals and the 3rd and 4th year students of Communication Arts Program in the Faculty of Management Science at Phranakhon Rajabhat University. Data collecting tools included informal interviews, observations, and empowerment activities.

The research found that the development process to empower the communication competency for the canal community started from brainstorming and then they designed the empowerment activity together.

The activity was divided into 3 sessions: (1) canal community communicators, students of Communication Arts Program, and participants exchanged the experiences of the community situations along the; (2) they stimulated "Social Issues: How to call the social issues to media attention"; and (3) they practiced creating the communication tools to

stimulate “Social Issues” by using specialized media for calling media attention in order that the community could make their own media manually and easily and the operational cost was low.

Keywords: Empower, Communication, Community Communicators

บทนำ

ปี พ.ศ. 2559 กรุงเทพมหานครจะเริ่มสร้างเขื่อนคอนกรีตระบายน้ำและรื้อย้ายบ้านเรือนออกจากแนวคลองและเขื่อนภายในเดือนมีนาคม-เมษายน ตามนโยบายของรัฐบาล ภายใต้แผนการรื้อย้ายนี้ ชุมชนริมคลองทั้ง 9 สายในเขต กทม. ประกอบด้วย คลองลาดพร้าว และคลองสอง คลองเปรมประชากร คลองบางเขน คลองสามวา คลองลาดบัวขาว คลองบางซื่อ คลองประเวศบุรีรมย์ คลองพระโขนง และคลองพระยารามนตรี ความยาวกว่า 128 กิโลเมตร ผ่านชุมชนกว่า 16,881 ครัวเรือนหรือคนกว่า 68,000 คน จะต้องถูกย้ายออกไป (Khon-Kool-Klong, 2558)

การรื้อย้ายในข้างต้นนี้ ชาวบ้านชุมชนริมคลองส่วนใหญ่ไม่ได้ขัดขวาง เพียงแต่มีความไม่มั่นใจอยู่บ้างในขั้นตอนของการรื้อย้าย หลายเรื่องยังไม่ชัดเจนและอยู่ระหว่างการเจรจาต่อรอง อย่างไรก็ตาม ที่ผ่านมา ชุมชนริมคลองมักจะเป็นฝ่ายตั้งรับข้อมูล การประชาสัมพันธ์จากภาครัฐ อาทิ โครงการสร้างเขื่อนป้องกันน้ำท่วมของทางราชการ หรือแผนการเคลื่อนย้ายชุมชนออกจากพื้นที่ เป็นต้น แต่น้อยครั้งที่จะได้มีโอกาสสื่อสารความต้องการของชุมชนริมคลองออกไปยังภาครัฐ และ/หรือภาคส่วนอื่น ๆ ที่เกี่ยวข้อง นอกเหนือจากการเข้าร่วมเวทีรับฟังความคิดเห็นที่มีภาครัฐเป็นผู้จัด

คณะผู้วิจัยได้เข้าร่วมเวทีรับฟังความคิดเห็น และการเสวนาเรื่อง “การพัฒนาที่อยู่อาศัยชุมชนริมคลองและการพัฒนาเศรษฐกิจฐานรากตามนโยบายประชารัฐ” เมื่อวันที่ 17 มกราคม 2559 ที่ชุมชนร่วมใจพิบูลย์ 2 ริมคลองลาดพร้าว เขตห้วยขวาง ซึ่งจัดโดยสถาบันพัฒนาองค์กรชุมชน (องค์การมหาชน) (พอช.) ร่วมกับสำนักงานเขตห้วยขวาง ประชาคมห้วยขวาง และเครือข่ายชุมชนริมคลองลาดพร้าว ทำให้ได้รับความต้องการจาก ประธานเครือข่ายชุมชนริมคลองลาดพร้าว-คลองบางซื่อ เขตห้วยขวาง และตัวแทนจาก พอช. โดยสรุปความเฉพาะในประเด็นที่เกี่ยวข้องกับการสื่อสารได้ว่า

สิ่งที่ชุมชนริมคลองต้องการในเรื่องที่เกี่ยวข้องกับการสื่อสาร คือ การสื่อสารกันเองภายในชุมชน การสื่อสารกับหน่วยงานภาครัฐ และการสื่อสารกับสังคม

จากการเข้าร่วมเวทีดังกล่าว พบว่า สิ่งที่ชุมชนริมคลองต้องการเร่งด่วนในการพัฒนาศักยภาพด้านการสื่อสาร คือ การสื่อสารกับหน่วยงานภาครัฐและการสื่อสารกับสังคม เนื่องจาก หากชุมชนได้มีโอกาสที่จะสื่อสารบอกความต้องการของชุมชน สื่อสารเพื่อเปลี่ยนสายตาคอนกรีตกว่าน้ำเน่าเสียเกิดจากคนริมคลอง รวมถึงความต้องการของชุมชนในกระบวนการรื้อย้ายต่าง ๆ อาจส่งผลต่อการสร้างความเข้าใจและการพัฒนาที่อยู่อาศัยริมคลอง รวมถึงการเคลื่อนย้ายชุมชนออกจากพื้นที่ร่วมกันระหว่างภาครัฐและภาคชุมชนได้

คณะผู้วิจัยยังได้พูดคุยอย่างไม่เป็นทางการกับตัวแทนของ พอช. เมื่อวันที่ 2 กุมภาพันธ์ 2559 จากการพูดคุยนี้ ทำให้คณะผู้วิจัยได้ข้อมูลอีกด้วยว่า ชาวบ้านชุมชนริมคลองได้ริเริ่มให้มีการจัดตั้งกลุ่มเพื่อการสื่อสารระหว่างกันและกันในต่างสายคลองแล้ว แต่การรวมกลุ่มของชาวบ้านกลุ่มนี้เป็นลักษณะของผู้มีใจมีจิตอาสาแต่ยังขาดความรู้ เทคนิค และทักษะด้านการสื่อสาร ซึ่งนับเป็นส่วนขาดที่คณะผู้วิจัยในฐานะนักวิชาการสายนิเทศศาสตร์สามารถนำศาสตร์และความรู้ ตลอดจนภาคีเครือข่ายด้านการสื่อสารเข้าไปช่วยเติมเต็มในส่วนนี้ได้

ดังนั้น บทความวิจัยเรื่อง “การพัฒนาศักยภาพด้านการสื่อสารของนักสื่อสารชุมชนริมคลอง” จึงมุ่งหวังที่จะใช้กระบวนการวิจัยเป็นเครื่องมือในการพัฒนาศักยภาพด้านการสื่อสารของชุมชนริมคลอง โดยมีคำถามสำคัญ คือ กระบวนการยกระดับสมรรถนะการสื่อสารของนักสื่อสารชุมชนริมคลองในฐานะของสื่อบุคคลให้สูงขึ้น จะทำได้อย่างไร

วัตถุประสงค์

เพื่อพัฒนาศักยภาพด้านการสื่อสารสำหรับนักสื่อสารชุมชนริมคลอง สำหรับนักสื่อสารชุมชนริมคลองลาดพร้าว-คลองเปรม

ทบทวนวรรณกรรม

สำหรับงานวิจัยเรื่อง “การพัฒนาศักยภาพด้านการสื่อสารของนักสื่อสารชุมชนริมคลอง” ในการวิจัยครั้งนี้จำกัดเฉพาะแนวคิดเรื่องสื่อบุคคล แนวคิดเรื่องการสื่อสารชุมชน และแนวคิดเรื่องการสื่อสารแบบมีส่วนร่วม ดังนี้

แนวคิดเรื่องสื่อบุคคล

“สื่อบุคคล” เป็นสื่อชนิดหนึ่งที่มีคุณลักษณะร่วมกับสื่อประเภทอื่น ๆ อย่างไรก็ตาม เนื่องจาก สื่อบุคคลเป็นสื่อที่เป็นมนุษย์ ดังนั้น สื่อบุคคลจึงมีคุณลักษณะบางอย่างที่เฉพาะตัว (กาญจนา แก้วเทพ และคณะ, 2549) กล่าวคือ มีลักษณะที่ยืดหยุ่นสูงมาก มีโอกาสที่จะใช้การสื่อสารเพื่อการพัฒนาแบบกระบวนทัศน์แก้ปัญหาแบบทางเลือก และการใช้สื่อสารแบบมีส่วนร่วมได้สูงกว่าแบบอื่น ๆ เป็นสื่อที่พัฒนาได้อย่างมีศักยภาพ เป็นสื่อที่มีการสื่อสาร ภายในจิตใจ เป็นสื่อที่มีเจตนา/แรงจูงใจ เป็นสื่อที่มีทั้งมิติที่เป็นเรื่องส่วนตัว และเรื่องการทำงาน/ส่วนร่วม และมีลักษณะหลายโฉมหน้า/หลายสถานะ

ดังนั้น การเสริมความสามารถด้านการสื่อสารของสื่อบุคคลนั้น จะต้องประกอบไปด้วย 3 มิติ กล่าวคือ มิติด้านความรู้ มิติด้านทักษะ และมิติด้านกลยุทธ์การสื่อสาร (กาญจนา แก้วเทพ และคณะ, 2549) ดังนี้

มิติด้านความรู้ด้านการสื่อสาร ประกอบด้วย ความรู้ในการวิเคราะห์ผู้รับสาร ความรู้ในการกำหนดวัตถุประสงค์ในการสื่อสารแต่ละครั้ง ความรู้ในเรื่องบริบท/สภาพการณ์ทางสังคม

มิติด้านความรู้ด้านทักษะการสื่อสาร ประกอบด้วย ทักษะการใช้สื่อ ทักษะการเลือกสาร และทักษะเฉพาะตน

มิติด้านความรู้ด้านกลยุทธ์การสื่อสาร ตัวอย่างเช่น กลยุทธ์การใช้สื่อและช่องทางที่หลากหลายเพื่อผสมผสานในการสื่อสาร กลยุทธ์การประสานแนวคิดระหว่างของเก่าและของใหม่ในการสื่อสาร กลยุทธ์การสื่อสารที่พลิกแพลงและยืดหยุ่นตามบริบท เป็นต้น

ข้อมูลจากการทบทวนวรรณกรรมที่เกี่ยวข้องพบว่า มีการสร้าง “นักสื่อสารชุมชน” ให้มีความสามารถในด้านของการสื่อสารเพื่อสร้างความเคลื่อนไหวทางสังคม เพื่อการพัฒนาจากหลายองค์กรแล้ว ทั้งนี้ บางองค์กรจะเรียกนักสื่อสารชุมชนว่าหมายถึง “นักข่าวชุมชน” ยกตัวอย่างจาก 2 กรณีดังต่อไปนี้ ได้แก่ การสร้างนักข่าวชุมชนของชุมชนบ้านโชนง ตำบลหนองม้า จังหวัดศรีสะเกษ ซึ่งจัดกระบวนการโดยมูลนิธิเพื่อการพัฒนาเด็ก ที่ชวนกลุ่มเยาวชนให้มาเรียนรู้การสื่อสารทั้งการทำหนังสือ สาระคดี การทำสตอรี่บอร์ด การใช้กล้อง การตัดต่อ ทั้งนี้ เพื่อดึงเยาวชนออกจากเกมและอบายมุขต่าง ๆ เป็นต้น (สถาบันสื่อเด็กและเยาวชน, 2558)

อีกตัวอย่างหนึ่งนั้น ได้แก่ การจัดการอบรม “นักข่าวพลเมือง จุดประกายสื่อโดยชุมชน” ของสำนักเครือข่ายปฏิรูปที่ดินภาคอีสาน โดยมีพื้นฐานความคิดในการจัดเวทีอบรมว่า คนในพื้นที่ ซึ่งเป็นผู้ที่อยู่กับปัญหานั้นยังเข้าถึงหรือใช้ช่องทางเพื่อนำเสนอสู่สังคมกว้างไม่เต็มอัตราส่วนมากนัก และจากข้อจำกัดของสื่อกระแสหลัก ที่ไม่สามารถลงมาทำข่าวในพื้นที่ได้อย่างเต็มที่และบ่อยครั้ง ฉะนั้น การที่คนในชุมชนต้องลุกขึ้นมา มีบทบาททางด้านการผลิตสื่อให้ได้ และให้มิพัฒนาการอย่างต่อเนื่อง จึงถือเป็นยุทธศาสตร์สำคัญที่สุด เพื่อให้ชุมชนสามารถจัดการด้านการสื่อสารด้วยตนเองได้อย่างต่อเนื่อง ทันสถานการณ์ เพื่อจุดกระแสจากมุมส่วนใน เป็นการสื่อสารสู่สาธารณะ สู่สังคมภายนอก ให้รับรู้ เกิดความเข้าใจ ด้วยความถูกต้องเป็นธรรม อย่างสูงสุด (สถาบันพัฒนาองค์กรชุมชน (พอช.), 2558)

แนวคิดเรื่องการสื่อสารชุมชน

ความหมายของการสื่อสารชุมชน

กำจร หลุยยะพงศ์ (2558) กล่าวว่า ความหมายที่กว้างที่สุดของการสื่อสารชุมชนก็คือ การสื่อสารที่มุ่งเน้นพื้นที่ทั้งในกายภาพและจิตใจ แต่ไม่ว่าจะเป็นชุมชนในรูปแบบใด สิ่งสำคัญคือ การใช้ “การสื่อสาร” เป็นเครื่องมือที่จะเชื่อมร้อยชุมชนที่อยู่กระจัดกระจายเข้าด้วยกัน ด้วยเหตุนี้ การสื่อสารชุมชนในที่นี่จึงมีความหมายในด้านของ “เครื่องมือ” ที่จะทำหน้าที่เชื่อมโยงผู้คนที่แม้จะอยู่ในพื้นที่เดียวกันหรือต่างพื้นที่ให้เกิดการรวมตัวกันเพื่อดำเนินกิจกรรมใดอย่างใดอย่างหนึ่ง

แก่นของการสื่อสารเพื่อชุมชนนั้น ได้แก่ กระบวนการสื่อสารอย่างเป็นระบบของกลุ่มบุคคลที่หลากหลาย ในเชิงระนาบ (horizontal communication) ผ่านช่องทางการสื่อสารที่หลากหลาย (various communication channel) ในประเด็นที่เกี่ยวข้องและเชื่อมโยงกับสมาชิกของแต่ละชุมชน ภายใต้การเคารพกติกาของสังคมประชาธิปไตยและความร่วมมือของภาคีพันธมิตรในพื้นที่ในการขับเคลื่อนพลังชุมชน ไปสู่ความเข้มแข็งของชุมชน และการมีคุณภาพชีวิต (quality of life) ที่ดี (ปารีชาติ สถาปัตตานนท์, 2543)

บทบาทของการสื่อสารในชุมชน

บทบาทของการสื่อสารในชุมชน ได้แก่ (ปารีชาติ สถาปัตตานนท์, 2543) ได้แก่
(1) การสื่อสารเป็นเสมือนที่มาของปัญหาต่าง ๆ ในชุมชน อันนำไปสู่การค้นพบทางออก

ที่เหมาะสมสำหรับแต่ละชุมชน (2) การสื่อสารเป็นเสมือนสัญลักษณ์ของชุมชน ที่จะสะท้อนอัตลักษณ์ของชุมชน อันเป็นจุดสร้างความแตกต่างระหว่างชุมชนหนึ่ง ๆ กับชุมชนอื่น ๆ และเป็นจุดสะท้อนความเชื่อมโยงระหว่างรากฐานเชิงวัฒนธรรมของชุมชน และ (3) การสื่อสารเป็นเสมือนดัชนีชี้วัดความสันติสุขในชุมชน โดยการสื่อสารในที่นี้ ได้แก่ การสื่อสารในเชิงการรับฟังความคิดเห็นของกันและกัน การเคารพประเพณีในชุมชน และการใช้เวทีการสื่อสารในการแลกเปลี่ยนความคิด การใกล้ชิด ประนีประนอม ความกัน การแสวงหาแนวทางในการยุติความขัดแย้ง

ประเภทและลักษณะของการสื่อสารชุมชน

ประเภทและลักษณะของการสื่อสารชุมชนสามารถจำแนกออกเป็น 6 กลุ่ม ได้แก่ สื่อมวลชน สื่อบุคคลและเครือข่ายการสื่อสาร สื่อสิ่งพิมพ์สื่อวิทยุกระจายเสียง และภาพในชุมชน สื่อเฉพาะกิจ สื่อกิจกรรม สื่อพื้นบ้าน และสื่อใหม่ (กำจร หลุยยะพงศ์, 2558)

1. สื่อมวลชน เช่น หนังสือพิมพ์ วิทยุ โทรทัศน์ ภาพยนตร์ ผู้ผลิตมักจะเป็นองค์กรขนาดใหญ่ เผยแพร่กว้าง มุ่งสู่มวลชนจำนวนมาก ดังนั้น เนื้อหาจึงมีลักษณะเป็นไปตามความต้องการของผู้ผลิตมากกว่าการทำเพื่อชุมชน อย่างไรก็ตาม หากพิจารณาถึงคุณสมบัติบางประการที่สื่อมวลชนเปิด “พื้นที่สาธารณะ” ให้กับคนในชุมชนได้ก้าวมามีส่วนร่วมในการนำเสนอความคิดเห็น สื่อสารสองทิศทาง แสดงอัตลักษณ์และความต้องการของตน เหตุผลดังกล่าวก็เพียงพอในระดับหนึ่งที่ยกระดับให้สื่อมวลชนกลายเป็นสื่อชุมชน แม้อาจจะไม่ได้เป็นสื่อที่เป็น “ของ” ชุมชน แต่เป็นสื่อที่ทำ “โดย” ชุมชน

2. สื่อบุคคลและเครือข่ายการสื่อสาร สื่อบุคคลเป็นสื่อขนาดเล็กที่เหมาะสมกับการสื่อสารในชุมชน เพราะมีคุณสมบัติความใกล้ชิดกับคนในชุมชนหรือในวัฒนธรรมเดียวกัน ทำให้น่าเชื่อถือ แต่อาจมีจุดด้อยคือ อาจมีความรู้ ประสบการณ์ค่อนข้างน้อย จึงจำเป็นต้องได้รับการพัฒนาความสามารถทางการสื่อสาร ส่วนกรณีเครือข่ายการสื่อสารเป็นการสื่อสารที่ประกอบด้วยบุคคลที่รวมตัวกัน มีลักษณะการเชื่อมโยงหรือโยงใยคล้ายกับใยแมงมุม เครือข่ายนี้เกิดขึ้นได้เพราะมีความขาด จึงต้องร่วมมือกันเพื่อเป้าประสงค์ต่าง ๆ และที่สำคัญต้องมีปริมาณการติดต่ออย่างต่อเนื่องอันจะทำให้เครือข่ายดำรงอยู่ได้อย่างยาวนาน

3. สื่อสิ่งพิมพ์ สื่อกระจายเสียงและภาพในชุมชน สื่อดังกล่าวนี้หากเทียบกับสื่อมวลชนมีความแตกต่างกันสามด้าน คือ (1) ขนาด สื่อเหล่านี้มีขนาดที่เล็กกว่าสื่อมวลชน แต่ก็มีความใหญ่กว่าสื่อพื้นบ้านและสื่อเฉพาะกิจ ความที่มีขนาดเล็กกว่าสื่อมวลชนจึงทำหน้าที่ได้ดีกว่าเหมาะกับชุมชน และเมื่อมีขนาดใหญ่กว่าสื่อพื้นบ้านและสื่อเฉพาะกิจก็จะทำให้สื่อสารในวงกว้างขึ้น (2) เนื้อหา สื่อดังกล่าวมีเนื้อหาที่มุ่งเน้นชุมชนโดยตรง ส่วนเนื้อหาในสื่อมวลชนส่วนใหญ่จะเป็นไปตามความต้องการของเจ้าของสื่อ และ (3) ผู้รับสาร สื่อกลุ่มนี้มุ่งเป้าหมายคนในชุมชนและเปิดโอกาสให้คนในชุมชนมีส่วนร่วมมากกว่าสื่อมวลชน

4. สื่อพื้นบ้าน เป็นสื่อที่เก่าแก่อยู่ในชุมชนและสังคมเป็นระยะเวลาอันยาวนานด้วยความยาวนานนั้น จึงมีความหลากหลาย ความใกล้ชิดและเหมาะกับชุมชนแต่ละแห่ง

5. สื่อเฉพาะกิจ สื่อกิจกรรม เป็นสื่อที่ใช้ทำภารกิจเฉพาะเวลาและเฉพาะพื้นที่ (ชุมชน) มีลักษณะพิเศษ คือ สื่อสารกับบุคคลในชุมชนได้ตรงตามความต้องการของผู้ผลิต ยิ่งไปกว่านั้น ยังเป็นสื่อที่คนในชุมชนสามารถก้าวเข้ามามีส่วนร่วมในการผลิต แพร่กระจายได้ง่ายกว่าสื่อประเภทอื่น ๆ เพราะเป็นสื่อขนาดเล็ก ใช้ทักษะในการผลิตไม่มากนักเมื่อเทียบกับสื่อประเภทอื่น ๆ

6. สื่อใหม่ เช่น อินเทอร์เน็ต สื่อดิจิทัล เป็นสื่อที่ได้รับการคาดหวังว่า จะเป็นพื้นที่สาธารณะที่ดีที่สุดในการสื่อสารความต้องการของชุมชน ทั้งสำหรับกลุ่มคนภายในและภายนอกชุมชน เหตุผลสำคัญคือ นอกจากจะเผยแพร่ในวงกว้างเมื่อเทียบกับสื่ออื่น ๆ (สื่อบุคคลและเครือข่ายการสื่อสารสื่อพื้นบ้าน สื่อเฉพาะกิจ) แล้ว ยังเป็นสื่อที่ผู้คนสามารถก้าวเข้ามามีส่วนร่วมในการผลิต ราคาถูก สามารถผลิตและผลิตซ้ำสื่อได้ง่าย

แนวคิดเรื่องการสื่อสารแบบมีส่วนร่วม

สำหรับการสื่อสารชุมชนนี้ การสื่อสารแบบมีส่วนร่วมเป็นเรื่องสำคัญมาก เนื่องจาก กระบวนการพัฒนาทางเลือกหรือกระบวนการแห่งความหลากหลายนี้เป็น “ทางเลือก” ที่คำนึงถึงความต้องการของคนในชุมชนเป็นสำคัญ เน้นการสื่อสารในแนวระนาบ (horizontal) พร้อมทั้งเห็นว่า ในบริบทของระบบการสื่อสารที่แท้จริงของชุมชนนั้น จะต้องเป็นการสื่อสารเพื่อประชาชน ของประชาชน และโดยประชาชน (กาญจนา แก้วเทพ กิตติ กันภัย และปาริชาติ สถาปิตานนท์, 2543; กาญจนา แก้วเทพ, 2548ก; กาญจนา แก้วเทพ, 2548ข)

กาญจนา แก้วเทพ กิตติ กันภัย และปาริชาติ สถาปิตานนท์ (2543) ได้ประมวลข้อสรุปเกี่ยวกับเป้าหมายของการสื่อสารแบบมีส่วนร่วมไว้ดังนี้ คือ

1. เพื่อกระตุ้นให้ชุมชนมองเห็นคุณค่าของตนเอง เช่น การนำเอาภูมิปัญญาของชาวบ้านมาเผยแพร่ในวงกว้าง
2. เพื่อสร้างความมั่นใจให้กับชาวบ้านที่เข้ามามีส่วนร่วม และเพื่อให้เห็นคุณค่าความคิดและความเชื่อของเขา ตัวอย่างเช่น เมื่อมีการนำเอาแนวคิดเรื่องเศรษฐกิจแบบพอเพียงมาเผยแพร่ในวงกว้าง และคนทั่วไปให้การยอมรับผ่านการแสดงทัศนะผ่านสื่อ (เป็น feedback) ก็จะทำให้ชุมชนมีความมั่นใจในคุณค่าของตนเอง
3. เพื่อพิสูจน์ความเชื่อของชุมชนที่เคยคิดว่าตนเองไม่สามารถใช้เทคโนโลยีทันสมัยใหม่ที่ซับซ้อนได้ การเข้ามาร่วมฝึกฝนอบรมการผลิตสื่อจะพิสูจน์ให้ชาวบ้านเห็นว่า พวกเขาสามารถจะใช้เทคโนโลยีสมัยใหม่ได้หากมีโอกาส
4. เพื่อสร้างทักษะในการสร้างสื่อให้กับชุมชน เพื่อเป็นช่องทางที่ชุมชนจะส่งข่าวสารออกไปจากจุดยืน มุมมองและทัศนะของตนเอง
5. เพื่อให้ชุมชนได้แสดงความรู้สึก ปัญหา วิธีการวิเคราะห์ปัญหา รวมทั้งวิธีการแก้ปัญหาจากทัศนะของตนเอง
6. ผลจากการสื่อสารของชุมชนที่อาจจะเกิดจากการริเริ่มของบางส่วนเสียของชุมชนหรือจากชุมชนใดชุมชนหนึ่ง จะช่วยยกระดับความมีสติและความรับผิดชอบให้กับทั้งชุมชนหรือชุมชนอื่น ๆ เพื่อร่วมกันแก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้น
7. เนื่องจากเนื้อหาของสื่อสารชุมชนเน้นเรื่องราวที่มีสาระประโยชน์ต่อชีวิตของชุมชนเอง ดังนั้น สื่อประเภทนี้จึงช่วยเพิ่มสัดส่วนของการสร้างสื่อที่มีสาระให้แก่ชุมชนให้มีปริมาณเพิ่มมากขึ้น เพื่อถ่วงดุลกับการสื่อสารที่มุ่งเน้นแต่ความบันเทิงและการหลีกเลี่ยงปัญหา (escapist) ที่สื่อจากภายนอกอัดฉีดเข้าไปในชุมชน

รูปแบบหรือระดับของการมีส่วนร่วม

หากเราใช้เกณฑ์องค์ประกอบของการสื่อสารเข้ามาจัดแบ่งรูปแบบหรือระดับของการสื่อสารเพื่อการพัฒนาแบบที่ชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมแล้วนั้น อาจแบ่งรูปแบบหรือระดับของการมีส่วนร่วมได้ดังนี้ คือ (กาญจนา แก้วเทพ, กิตติ กัมภักย์, และปาริชาติ สถาปิตานนท์, 2543)

1. การมีส่วนร่วมในฐานะผู้รับสาร/ใช้สาร เป็นขั้นตอนของการมีส่วนร่วมในระดับที่ต่ำที่สุด กล่าวคือ ในกระบวนการสื่อสารตั้งแต่ต้นยังอยู่ในการกำหนดของผู้ส่งสาร ไม่ว่าจะเป็นการเลือกประเด็นเนื้อหา วิธีการนำเสนอ ไปจนกระทั่งถึงการเลือกช่องทางสื่อที่จะเผยแพร่ และผู้รับสารก็ยังคงมีฐานะเป็นเพียงผู้รับสารแต่อย่างเดียว แต่สิ่งที่เปลี่ยนแปลงไปในฐานะของผู้รับสารในการสื่อสารชุมชนแบบมีส่วนร่วม คือ มีการทำความเข้าใจให้ผู้รับสารได้ตระหนักถึงสิทธิที่จะรู้และบอกเล่าข้อมูลข่าวสารของตนสู่สาธารณะ มีการสร้างหลักประกันในการมีส่วนร่วมของผู้รับสารทั้งในช่วงขาเข้าและขาออก และที่สำคัญคือมีการเพิ่มช่องทางการสื่อสารให้ทั่วถึงในชุมชน

2. การมีส่วนร่วมในฐานะผู้ส่ง/ผู้ผลิต/ผู้ร่วมผลิต/ผู้ร่วมแสดง เป็นขั้นตอนของการมีส่วนร่วมในระดับที่สูงขึ้นมาและจำเป็นต้องสร้างเงื่อนไขใหม่ ๆ เพิ่มเติม การเข้ามามีส่วนร่วมในฐานะผู้ผลิตหรือผู้ร่วมผลิตนั้น ยังแบ่งออกได้เป็นหลายขั้นตอนตามหลักแนวคิดของการผลิตสื่อ คือ ในขั้นตอนก่อนการผลิต ขั้นตอนการผลิต และขั้นหลังการผลิต ซึ่งชุมชนอาจจะเข้ามามีส่วนร่วมในการผลิตขั้นตอนใดขั้นตอนหนึ่งก็ได้ แต่ในแต่ละขั้นตอนนั้นจะต้องมีการสร้างเงื่อนไขใหม่กำกับไว้ด้วย เช่น หากต้องการให้ชาวบ้านเข้ามามีส่วนร่วมในขั้นตอนการผลิต ก็จำเป็นต้องมีการอบรมให้ชาวบ้านได้เรียนรู้การใช้อุปกรณ์เสียก่อน เป็นต้น

3. การมีส่วนร่วมในฐานะผู้วางแผนและกำหนดนโยบาย การมีส่วนร่วมในรูปแบบนี้ถือได้ว่าเป็นรูปแบบสูงสุดของการมีส่วนร่วม มีข้อสังเกตประการหนึ่งคือ ยิ่งระดับของการมีส่วนร่วมสูงขึ้นมากเท่าใด สัดส่วนของชุมชนที่จะเข้ามามีส่วนร่วมได้ก็จะเล็กลง สำหรับการมีส่วนร่วมในระดับนี้นั้น หมายถึง การวางแผนและนโยบายการใช้สื่อที่รวมเอาชุมชนเข้ามาอยู่ในโครงสร้างการสื่อสารของชุมชน หรือในระดับที่แคบลงมาอาจจะหมายถึง การมีส่วนร่วมในการกำหนดแผนและนโยบายของสื่อบางประเภทที่จะเข้ามาในชุมชน

วิธีการวิจัย

งานวิจัยเรื่อง “การพัฒนาศักยภาพด้านการสื่อสารของนักสื่อสารชุมชนริมคลอง” เป็นงานวิจัยเชิงคุณภาพ โดยมุ่งเน้นกระบวนการวิจัยแบบมีส่วนร่วม (Participatory Action Research: PAR) ของชุมชน

ผู้ร่วมกระบวนการวิจัย

ชุมชนริมคลองในเขต กทม. มี 9 สาย ได้แก่ คลองลาดพร้าวและคลองสอง คลองเปรมประชากร คลองบางเขน คลองสามวา คลองลาดบัวขาว คลองบางซื่อ คลองประเวศบุรีรมย์ คลองพระโขนง และคลองพระยาราชนนตรี ความยาวกว่า 128 กิโลเมตร ผ่านชุมชนกว่า 16,881 ครัวเรือนหรือคนกว่า 68,000 คน (Khon-Kool-Klong, 2558) ตัวแทนจากพอช. และคณะผู้วิจัย เจาะจงเลือกดำเนินกิจกรรมกับตัวแทนชุมชนจากคลองลาดพร้าว คลองเปรมประชากร เนื่องจากอยู่ในกระบวนการวิจัยแล้ว

คุณสมบัติของผู้เข้าร่วมกิจกรรมพัฒนาศักยภาพด้านการสื่อสารของนักสื่อสารชุมชนริมคลองเจาะจงเลือกจากผู้ที่เคยดำเนินกิจกรรมร่วมกับสถาบันพัฒนาองค์กรชุมชน (องค์การมหาชน) (พอช.) มาก่อน โดยให้ตัวแทนจาก พอช. เป็นผู้แนะนำชุมชนและบอกต่อเครือข่าย พร้อมทั้งกำหนดเงื่อนไขเพิ่มเติมในการเลือกผู้เข้าร่วมกิจกรรม คือ ต้องเป็นผู้มีความพร้อมอยู่แล้วที่จะเข้าร่วมกิจกรรม โดยเฉพาะความพร้อมในด้านของเวลา และเป็นผู้ที่อยู่อาศัยในชุมชนที่ริมคลองที่ต้องการการสื่อสารเพื่อเป็นเครื่องมือในการเข้าไปช่วยเหลือและแก้ไขปัญหาในชุมชน

ชุมชนที่เข้าร่วมกิจกรรมประกอบด้วย ตัวแทนจากชุมชนริมคลองลาดพร้าว และคลองเปรม ได้แก่ ชุมชนประชาอนุกุล ชุมชนเครือข่ายคลองใหญ่ ชุมชน กอ.เปรมประชาสมบูรณ ชุมชนร่วมพัฒนาเขตดอนเมือง ชุมชนตาลคู่ เขตดอนเมือง ชุมชนลาดพร้าว 80 ห้วยขวาง ชุมชนศิษย์หลวงปู่ขาว ชุมชนหลักสี่พัฒนา 99 ชุมชน หลังแฟลตร่วมพัฒนา ชุมชนคนรักถิ่น ชุมชนตลาดหลักสี่ ชุมชนสตรีเหล็กพัฒนา เขตดอนเมือง ชุมชนลาดพร้าว ชุมชนสหกรณ์เคหสถานริมคลองพัฒนา จำกัด ชุมชน เลียบคลองสองสามัคคี ชุมชนศาลเจ้าพ่อสมบุญ ชุมชนพหลโยธิน 32 ชุมชนหลัง วค. จันทเกษม ชุมชนไทยมุสลิมสามัคคี และ กลุ่มออมทรัพย์ตาลคู่พัฒนา (อยู่ในระหว่าง กระบวนการรวมกลุ่มและจัดตั้งเป็นชุมชน)

ผู้เข้าร่วมกระบวนการวิจัยนอกจากตัวแทนชุมชนริมคลองในข้างต้นแล้วนั้น ยังเป็นนักศึกษาจากสาขาวิชานิเทศศาสตร์ คณะวิทยาการจัดการ มหาวิทยาลัยราชภัฏพระนคร ในชั้นปีที่ 3 และชั้นปีที่ 4 เนื่องจาก โครงการวิจัยนี้ได้บูรณาการเข้ากับการจัดการเรียนการสอนของสาขาวิชานิเทศศาสตร์ และพันธกิจของมหาวิทยาลัยราชภัฏพระนคร ในเรื่องของการจัดการเรียนการสอน การบริการวิชาการ การวิจัย และการทำนุบำรุงศิลปวัฒนธรรมอีกด้วย

เครื่องมือที่ใช้การวิจัย

เครื่องมือที่ใช้ในการเก็บรวบรวมข้อมูล ได้แก่ การสัมภาษณ์อย่างไม่เป็นทางการ การสังเกต และการจัดกิจกรรมพัฒนาศักยภาพด้านการสื่อสารของนักสื่อสารชุมชนริมคลอง

ขั้นตอนการวิจัย

ขั้นตอนการวิจัยประกอบด้วย 3 ขั้นตอนที่สำคัญ กล่าวคือ

ขั้นตอนแรก คณะผู้วิจัยร่วมกับตัวแทนนักสื่อสารชุมชนริมคลองผู้เข้าร่วมกิจกรรมได้วิเคราะห์ทุนและปัญหาของชุมชนร่วมกัน โดยเฉพาะในเรื่องของสื่อบุคคล และเรื่องของการสื่อสาร ผ่านเวทีระดมความคิดเห็น 2 ครั้ง เพื่อวิเคราะห์ข้อมูลความสามารถเบื้องต้นในด้านการสื่อสารของนักสื่อสารชุมชนริมคลองแต่ละคน ตลอดจนบทบาทด้านการสื่อสารที่เคยมีประสบการณ์มาก่อนแล้ว

ขั้นตอนที่สอง คณะผู้วิจัยร่วมกับตัวแทนนักสื่อสารชุมชนริมคลองผู้เข้าร่วมกิจกรรมและสถาบันพัฒนาองค์กรชุมชน (พอช.) ร่วมกันออกแบบกิจกรรมพัฒนาศักยภาพด้านการสื่อสารของนักสื่อสารชุมชนริมคลอง ด้วยกิจกรรมการสร้างเสริมความสามารถด้านการสื่อสาร “การสื่อสารเพื่อสร้างความเคลื่อนไหวทางสังคม”

ขั้นตอนที่สาม คณะผู้วิจัยร่วมกับตัวแทนนักสื่อสารชุมชนริมคลองผู้เข้าร่วมกิจกรรม ประเมินผลกิจกรรม “การสื่อสารเพื่อสร้างความเคลื่อนไหวทางสังคม” และสรุปบทเรียนร่วมกัน

ผลการวิจัย

บทความวิจัยเรื่อง “การพัฒนาศักยภาพด้านการสื่อสารของนักสื่อสารชุมชนริมคลอง” ในครั้งนี้ มุ่งหวังที่จะใช้กระบวนการวิจัยเป็นเครื่องมือในการพัฒนาศักยภาพด้านการสื่อสารของชุมชนริมคลอง โดยมีคำถามสำคัญว่า กระบวนการยกระดับสมรรถนะการสื่อสารของนักสื่อสารชุมชนริมคลองในฐานะของสื่อบุคคลให้สูงขึ้น จะทำได้อย่างไร ผลการวิจัยพบว่า ในการพัฒนาศักยภาพด้านการสื่อสารของนักสื่อสารชุมชนริมคลอง จะต้องดำเนินการผ่าน 3 ขั้นตอนที่สำคัญ ดังนี้

ขั้นตอนที่หนึ่ง การวิเคราะห์ทุนและปัญหาของชุมชน

คณะผู้วิจัยร่วมกับตัวแทนนักสื่อสารชุมชนริมคลองผู้เข้าร่วมกิจกรรม ได้แก่ ชุมชนหลังแพลตร่วมพัฒนาหลักสี่ ชุมชนประชานุกูล ชุมชนเครือข่ายคลองใหญ่ ชุมชนกอ.เปรมประชาสมบูรณ ชุมชนร่วมพัฒนาเขตดอนเมือง ชุมชนลาดพร้าว 80 ห้วยขวาง ชุมชนศิษย์หลวงปู่ขาว ชุมชนหลักสี่พัฒนา 99 ชุมชนคนรักถิ่น ชุมชนหลังแพลตตลาดหลักสี่ ชุมชนสตรีเหล็กพัฒนา เขตดอนเมือง ชุมชนลาดพร้าว และกลุ่มออมทรัพย์ตาลคู่พัฒนา (อยู่ในระหว่างกระบวนการรวมกลุ่มและจัดตั้งเป็นชุมชน) ร่วมวิเคราะห์ทุนและปัญหาของชุมชนร่วมกัน โดยเฉพาะในเรื่องของสื่อบุคคลและเรื่องของการสื่อสาร ซึ่งต่อไปนี้จะเรียกว่า “นักสื่อสารชุมชนริมคลอง” เพื่อแลกเปลี่ยนและระดมความคิดเห็นเบื้องต้น

กระบวนการนี้ทำให้ได้พบปัญหาว่า ที่ผ่านมา ชุมชนริมคลองมักจะเป็นฝ่ายตั้งรับข้อมูลการประชาสัมพันธ์จากภาครัฐ อาทิ โครงการสร้างเขื่อนป้องกันน้ำท่วมของทางราชการ หรือแผนการเคลื่อนย้ายชุมชนออกจากพื้นที่ เป็นต้น แต่น้อยครั้งที่จะได้มีโอกาสสื่อสารความต้องการของชุมชนริมคลองออกไปยังภาครัฐ และ/หรือภาคส่วนอื่น ๆ ที่เกี่ยวข้อง นอกเหนือจากการเข้าร่วมเวทีรับฟังความคิดเห็นที่มีภาครัฐเป็นผู้จัด ส่งผลให้ชุมชนริมคลองถูกมองด้วยภาพลักษณ์ว่า เป็นคนรुक้าพื้นที่สาธารณะ ผิดกฎหมาย และเป็นผู้ทำให้เกิดปัญหาน้ำท่วม น้ำเสีย น้ำในคลองเน่าเหม็น สำหรับด้านการสื่อสารนั้นพบว่า การสื่อสารต่อระหว่างชุมชนกับภาครัฐยังไม่มีพลังพอ และการสื่อสารของชุมชนไปสู่สาธารณะยังไม่ได้ได้รับความสนใจจากสื่อมวลชน อย่างไรก็ตาม สำหรับทุนของชุมชนนั้นได้พบว่า ชาวบ้านชุมชนริมคลองได้ริเริ่มให้มีการจัดตั้งกลุ่มเพื่อการสื่อสารระหว่างกันและกันในต่างสายคลองแล้ว เพียงแต่

การรวมกลุ่มนั้นยังเป็นลักษณะของผู้มีใจมีจิตอาสา แต่ยังขาดความรู้ เทคนิค และทักษะด้านการสื่อสาร

ขั้นตอนที่สอง การติดตั้งความรู้เรื่องบทบาทการสื่อสาร

การจัดกิจกรรมในขั้นตอนนี้ นักสื่อสารชุมชนริมคลองผู้เข้าร่วมกิจกรรมได้มีส่วนร่วมในกระบวนการดำเนินการวิจัยผ่านกิจกรรมการวิเคราะห์ตัวเองในเรื่องบทบาทของการสื่อสาร และได้พบว่า ตนเองไม่ใช่ผู้ส่งสารธรรมดา แต่เป็นผู้ส่งสารที่เป็นช่องทางการสื่อสารหรือสื่อบุคคล (C-channel) ไปด้วยในตัว และยังเป็นผู้ส่งสารที่ต้องรวบรวม/รับฟังความคิดเห็นของชุมชน ต้องสร้างให้เกิดการมีส่วนร่วมในเรื่องของความคิดเห็นนั้น ๆ อีกด้วย นอกเหนือจากนั้นแล้ว นักสื่อสารชุมชนริมคลองนี้ยังมองตัวเองอีกด้วยว่า สิ่งที่ตัวเองในฐานะนักสื่อสารชุมชนริมคลองจำเป็นต้องมีอย่างหนึ่งคือ “เรื่องของความโปร่งใส” เพราะจะต้องสื่อสารในเรื่องของการออมทรัพย์หรือกองทุนต่าง ๆ ด้วย

ในการระดมความคิดเห็นเบื้องต้นเกี่ยวกับการจัดกิจกรรมเสริมศักยภาพการสื่อสารนักสื่อสารชุมชนริมคลองร่วมกันนั้น นำมาสู่การออกแบบกิจกรรมภายใต้ข้อคำถามที่จะต้องตอบตามลำดับดังนี้ กิจกรรมนี้จะทำอะไรและทำอย่างไรบ้าง จากข้อคำถามดังกล่าว นำมาสู่กิจกรรมการสร้างเสริมความสามารถด้านการสื่อสารในเรื่อง “การสื่อสารเพื่อสร้างความเคลื่อนไหวทางสังคม” ซึ่งเป็นสิ่งที่ชุมชนคนริมคลองต้องการเร่งด่วนในการพัฒนาศักยภาพด้านการสื่อสาร เนื่องจาก หากชุมชนได้มีโอกาสที่จะสื่อสารบอกความต้องการของชุมชนสู่สาธารณะและสู่ภาครัฐแล้ว อาจส่งผลต่อการสร้างความเข้าใจและการพัฒนาที่อยู่อาศัยริมคลอง รวมถึงการเคลื่อนย้ายชุมชนออกจากพื้นที่ร่วมกันระหว่างภาครัฐและภาคชุมชนได้

ขั้นตอนที่สาม การออกแบบกิจกรรมเพื่อพัฒนาศักยภาพการสื่อสาร

การพัฒนาศักยภาพด้านการสื่อสาร เพื่อให้มีความพร้อมและสามารถทำงานด้านการสื่อสารชุมชน สำหรับเนื้อหาภายในกิจกรรมที่ได้ทดลองออกแบบเพื่อพัฒนาศักยภาพด้านการสื่อสารเพื่อสร้างความเคลื่อนไหวทางสังคมของนักสื่อสารชุมชนริมคลองนี้ คณะผู้วิจัยออกแบบเนื้อหากิจกรรมในลักษณะของการจับคู่เนื้อหาการสื่อสารตามสถานการณ์ชุมชนริมคลองกับผู้ต้องการใช้ และจับคู่วิธีการดำเนินกิจกรรมระหว่างกิจกรรมภาคทฤษฎีกับกิจกรรมภาคปฏิบัติ รายละเอียดดังนี้

กิจกรรมช่วงแรก จัดให้มีการแลกเปลี่ยนเรียนรู้เรื่องสถานการณ์ริมคลองจากนักสื่อสารชุมชนริมคลองร่วมกับนักศึกษาสาขาวิชานิติศาสตร์ ผู้เข้าร่วมกิจกรรมโดยมีเป้าหมายเพื่อสร้างความคุ้นเคยและความสัมพันธ์ระหว่างคนในชุมชนกับนักศึกษาที่เข้าร่วมกิจกรรม อีกทั้งเพื่อแลกเปลี่ยนความรู้และความเข้าใจร่วมกันเกี่ยวกับสถานการณ์การพัฒนาที่อยู่อาศัยชุมชนริมคลอง การออกแบบกิจกรรมโดยให้นักศึกษาสาขาวิชานิติศาสตร์ได้เข้ามามีส่วนร่วมในกระบวนการวิจัยนี้ นอกเหนือจากความต้องการที่จะบูรณาการการวิจัยเข้ากับการจัดการเรียนการสอนของสาขาวิชานิติศาสตร์ และพันธกิจของมหาวิทยาลัยราชภัฏพระนคร ในเรื่องของการจัดการเรียนการสอน การบริการวิชาการ การวิจัย และการทำนุบำรุงศิลปวัฒนธรรมแล้วนั้น คณะผู้วิจัยยังมุ่งหมายที่จะใช้กิจกรรมในครั้งนี้เป็นเครื่องมือในการเชื่อมร้อยระหว่างชุมชนหรือภาคประชาชนกับภาควิชาการเข้าด้วยกัน ให้เกิดการรวมตัวกันเพื่อดำเนินกิจกรรมอย่างใดอย่างหนึ่ง อันจะนำไปสู่ความร่วมมือในการขับเคลื่อนพลังชุมชน ไปสู่ความเข้มแข็งของชุมชน และการมีคุณภาพชีวิตที่ดีในอนาคตอีกด้วย ดังรูปที่ 1

รูปที่ 1: การแลกเปลี่ยนเรียนรู้ข้อมูลเรื่องสถานการณ์ริมคลองในปัจจุบัน

กิจกรรมช่วงที่สอง จัดให้มีการแลกเปลี่ยนเรียนรู้เรื่อง “การจุดประเด็นทางสังคม: ทำอย่างไรให้เป็นข่าว” โดยเชิญวิทยากรที่มีประสบการณ์การสื่อสารเพื่อระดมพลังทางสังคม โดยเชิญวิทยากรที่มีประสบการณ์ในด้านนี้ คือ คุณคำณ ชูเดชา จากกลุ่ม alcohol watch และคุณธีรภัทร์ คหะวงศ์ จากเครือข่ายเยาวชน โดยมีเป้าหมายเพื่อให้ชุมชนได้เรียนรู้ในเรื่องของการจัดวางจังหวะก้าว จัดลำดับความสำคัญของประเด็นที่ต้องการจะสื่อสารก่อน-หลัง เพื่อประสิทธิภาพสูงสุดในการสื่อสาร ดังรูปภาพที่ 2

รูปที่ 2: การแลกเปลี่ยนเรียนรู้เรื่องการจุดประเด็นทางสังคม

กิจกรรมครั้งที่สาม จัดให้มีการฝึกปฏิบัติ “การสร้างเครื่องมือการสื่อสารเพื่อจุดประเด็นทางสังคม” โดยใช้สื่อเฉพาะกิจ วิทยากรโดย อาจารย์ ดร.ปรีญา สมพิช สาขาวิชานิติศาสตร์ คณะวิทยาการจัดการ มหาวิทยาลัยราชภัฏพระนคร เพื่อให้ชุมชนสามารถสร้างเครื่องมือการสื่อสารที่สามารถทำได้ด้วยตนเอง ทำง่าย และค่าใช้จ่ายในการดำเนินการไม่สูงมาก ในการนี้นักสื่อสารชุมชนริมคลองเลือกทำ “ป้าย” เพื่อให้ป้ายเป็นตัวจุดประกายการเป็นประเด็นทางสังคม และให้ง่ายต่อการรับรู้ทั้งภายในชุมชนด้วยตนเองและการสื่อสารต่อสาธารณชน ดังรูปภาพที่ 3

รูปที่ 3: นำเสนอ “ป้าย” จากการฝึกปฏิบัติการจุดประเด็นทางสังคม

สำหรับการจัดกิจกรรม “การสื่อสารเพื่อสร้างความเคลื่อนไหวทางสังคม” พบว่าเครือข่ายนักสื่อสารชุมชนริมคลองและนักศึกษาได้สะท้อนความคิดเห็นจากการสัมภาษณ์แบบไม่เป็นทางการไว้ ดังนี้

“ถ้ามีเวลาเยอะกว่านี้และได้ทำกิจกรรมเยอะกว่านี้ คงได้ทั้งความสนุกและความรู้เพิ่ม” (ตัวแทนนักสื่อสารชุมชนริมคลอง)

“กิจกรรมที่จัดขึ้นเป็นกิจกรรมที่ดีมากเลยคะอาจารย์ ได้ใกล้ชิดชาวบ้าน หนูเห็นด้วยนะคะ ถ้าอาจารย์จะจัดกิจกรรมครั้งต่อไปให้กับชุมชน ตอนแรกหนูไม่อยาก ทำเลยคะ วันนี้ได้ทำกิจกรรมทำป้ายกับชุมชนหนูมีความสุขมากคะ อยากให้ในปีต่อ ๆ ไป รุ่นน้องได้ลงมือทำกิจกรรมแบบนี้บ้างคะ” (ตัวแทนนักศึกษาสาขาวิชานิเทศศาสตร์)

อาจกล่าวโดยสรุปได้ว่า ในการพัฒนาศักยภาพด้านการสื่อสารนักสื่อสารชุมชน ริมคลองโดยมีกระบวนการวิจัยเป็นเครื่องมือนี้ ประกอบไปด้วย 3 ขั้นตอนที่สำคัญ ขั้นตอนการวิเคราะห์ทุนและปัญหาของชุมชน ขั้นตอนการติดตั้งความรู้เรื่องบทบาท การสื่อสารผ่านการทดลองวิเคราะห์ตนเอง และขั้นตอนการออกแบบกิจกรรมเพื่อพัฒนาศักยภาพ ทั้งนี้ ในการพัฒนาศักยภาพ คณะผู้วิจัยได้ติดตั้งกลไกในการประเมินผล การพัฒนาศักยภาพของผู้เข้าร่วมกิจกรรมในการเข้าร่วมกิจกรรมแต่ละครั้งว่า มีการเปลี่ยนแปลงหรือไม่ และอย่างไร

อภิปรายผลและข้อเสนอแนะการวิจัย

การพัฒนาศักยภาพด้านการสื่อสารสำหรับนักสื่อสารชุมชนริมคลองมีประเด็น น่าสนใจที่ควรอภิปราย คือ เรื่องการออกแบบกระบวนการพัฒนาความสามารถด้าน การสื่อสารเพื่อการดำเนินงาน

ในการพัฒนากระบวนการนี้ คณะผู้วิจัยได้ออกแบบกิจกรรมโดยพิจารณา และวางแผนอย่างรอบคอบ โดยเน้นที่องค์ประกอบสำคัญในกระบวนการสื่อสาร เพื่อการดำเนินงาน คือ องค์ประกอบด้าน “สาร นั่นคือ ว่า (1) จะคัดเลือกเนื้อหาอะไร และ (2) จะออกแบบเนื้อหาอย่างไร และองค์ประกอบด้าน “ช่องทางในการสื่อสาร” คือ ช่องทางการสื่อสารหรือสื่อที่นักสื่อสารชุมชนริมคลองจะใช้เป็นนี้จะต้องเป็นสื่อ ที่ง่าย สามารถทำได้เองภายในชุมชน และเป็นสื่อร่วมสมัยสามารถสื่อสารได้กับ กลุ่มเป้าหมายที่หลากหลาย นอกเหนือจากนั้นแล้ว ก่อนดำเนินการจัดกิจกรรม โครงการวิจัยนี้ยังได้กำหนดให้กลุ่มเป้าหมายผู้เข้าร่วมกิจกรรม หรือนักสื่อสารชุมชน ริมคลองได้มีการทดลองประเมินหรือวิเคราะห์บทบาทการสื่อสารของตนเองก่อนว่า เป็นอย่างไร ทำให้สามารถนำข้อมูลนี้มาคัดเลือกและกำหนดเป็นเนื้อหาสารหรือหัวข้อ ในการดำเนินกิจกรรมดังได้กล่าวมาแล้วในช่วงต้น ซึ่งสอดคล้องกับงานวิจัยของ ศิริพร เลิศยิ่งยศ (2560) ศึกษาเรื่องการพัฒนาศักยภาพผู้นำชุมชนเพื่อการแก้ไขปัญหา

ความยากจนของชุมชนในแหล่งท่องเที่ยวเชิงอารยธรรม อำเภอโนนสูง จังหวัดนครราชสีมา ตามหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง ทำให้ได้แนวทางการพัฒนาศักยภาพผู้นำชุมชน โดยเริ่มต้นจากการวิเคราะห์บริบทผู้นำและประเมินศักยภาพของผู้นำชุมชน วิเคราะห์ปัจจัยที่ส่งผลกระทบต่อแนวคิดการบริหารจัดการชุมชนและการพัฒนาท้องถิ่นของผู้นำชุมชนตามหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง และการนำผู้นำชุมชนและตัวแทนหน่วยงานราชการไปทัศนศึกษาดูงาน ทางด้านปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง จากนั้นจัดอบรมเสริมสร้างภาวะผู้นำชุมชนหรือหลักสูตรผู้นำการเปลี่ยนแปลง เพื่อสร้างผู้นำชุมชนให้มีภาวะผู้นำเพิ่มขึ้น

การออกแบบกระบวนการในลักษณะนี้พบว่า เป็นไปตามแนวคิดหลักการสื่อสารแบบมีส่วนร่วม และเป็นหลักสูตรเพื่อตอบสนองต่อความต้องการใช้ของชุมชนอย่างแท้จริง และเนื้อหาหรือกิจกรรมยังไม่ยากและสลับซับซ้อนมากนัก เนื่องจาก ทั้งตัวแทนจาก พอช. ผู้เกี่ยวข้องกับกระบวนการพัฒนาที่อยู่อาศัยชุมชนริมคลอง และตัวแทนชุมชนริมคลอง ได้เข้ามามีส่วนร่วมในกระบวนการสร้างความเข้าใจกันถึงเป้าหมายปลายทางของกระบวนการ ได้มีส่วนร่วมในการออกแบบเนื้อหากิจกรรม และได้รับการสนับสนุนจากภาคีเครือข่ายเชิงประเด็นเข้าร่วมกิจกรรมด้วยการเป็นวิทยากรด้วย ดังนั้นหากชุมชนอื่นหรือหน่วยงานอื่น ๆ ต้องการที่จะพัฒนาศักยภาพนักสื่อสารชุมชนอื่น ๆ บ้าง หากต้องการให้ประสบผลสำเร็จแล้วนั้น ควรดำเนินการโดยใช้กระบวนการตามแนวคิดหลักการสื่อสารแบบมีส่วนร่วม ใน 3 ขั้นตอนที่สำคัญ กล่าวคือ ขั้นตอนการวิเคราะห์ทุนและปัญหาของชุมชน ขั้นตอนการติดตั้งความรู้เรื่องบทบาทการสื่อสารผ่านการทดลองวิเคราะห์ตนเอง และขั้นตอนการออกแบบกิจกรรมเพื่อพัฒนาศักยภาพนอกเหนือจากนั้นแล้ว เงื่อนไขที่สำคัญ คือ การพัฒนาศักยภาพนี้ควรจะต้องดำเนินการโดยให้ภาคีเครือข่ายเชิงประเด็นเข้ามามีส่วนร่วมในการดำเนินการด้วย โดยจะต้องพิจารณาว่าในประเด็นนั้น ๆ ผู้มีส่วนเกี่ยวข้องมีใครหรือหน่วยงานใดบ้าง

ในการจัดกิจกรรมพัฒนาศักยภาพด้านการสื่อสารนี้ยังเป็นไปในทิศทางแนวเดียวกันกับการสร้างนักสื่อสารสุขภาพ (ชิตชยางค์ ยมาภัย, 2553) ที่จำเป็นจะต้องมีการฝึกฝนอบรมตน (train) เพื่อให้มีความรู้และทักษะในด้านการสื่อสาร ทั้งการส่งสารและการรับสารต่าง ๆ โดยที่หัวข้อการอบรมเพื่อพัฒนา นสส. จะมีความแตกต่างกันไปตามแต่ละพื้นที่ เช่น การฝึกฝนการสื่อสารระหว่างบุคคล การสื่อสารในกลุ่ม การสื่อสาร

สาธารณะ การทำเครื่องมือช่วยในการสื่อสาร เช่น สปอตวิทยุ จึงเกิดรายการ รวมทั้ง ผักฝนการใช้เทคโนโลยีการสื่อสารเช่น อินเทอร์เน็ต การใช้คอมพิวเตอร์ เป็นต้น หรือ โครงการวิจัยเรื่อง “การสื่อสารสุขภาพท้องถิ่น: แนวคิด การดำเนินงาน และการขยายผล” ของ ดวงพร คำณูวัฒน์ และคณะ (2551) ที่มีการพัฒนาศักยภาพนักสื่อสารสุขภาพ (นสส.) ให้เป็นผู้ที่มีความรู้ความสามารถในการเป็นต้นแบบ เป็นนักสื่อสารสุขภาพท้องถิ่น ซึ่ง นสส. เหล่านี้ ต้องการการสนับสนุนเรื่องการสื่อสาร เนื่องจาก นสส. ส่วนใหญ่เรียนรู้ จากการทำงานจริงมิได้ผ่านการเรียนรู้จากสถาบันการศึกษา นสส.จึงมีความต้องการ ที่จะได้รับการเสริมความรู้และทักษะด้านการสื่อสาร โดยที่โครงการวิจัยนี้ให้ นสส. เป็นผู้กำหนดประเด็นความรู้ที่ต้องการ ในการจัดกิจกรรมจะเน้นความรู้และความเข้าใจ ในหลักการและวิธีการสื่อสารแบบสองทาง การสื่อสารแบบให้คนในท้องถิ่นมีส่วนร่วม และความสำคัญของข้อมูลและแหล่งข้อมูลท้องถิ่น

ในขณะเดียวกัน กิจกรรมนี้ยังสอดคล้องกับแนวคิดการจัดการประชุม เพื่อให้ เป็นเครื่องมือเพื่อการเปลี่ยนแปลง (กาญจนา แก้วเทพ, 2550) นั่นคือ ในการวางแผน การประชุมจะต้องดำเนินการตามสายโซ่ของการวางแผนการประชุม ได้แก่

- (1) การวิเคราะห์กลุ่มเป้าหมาย ได้แก่ ความต้องการ ความสามารถของ กลุ่มเป้าหมาย และความหลากหลายของผู้เข้าร่วมกิจกรรม
- (2) การตั้งเป้าหมาย/กำหนดวัตถุประสงค์ของการประชุม เพื่อให้สอดคล้อง กับกลุ่มเป้าหมายตามข้อมูลที่วิเคราะห์ไว้ในข้อ (1)
- (3) การออกแบบ/คัดเลือกเนื้อหา เพื่อจับคู่เนื้อหาของกิจกรรมให้เหมาะสม กับผู้เข้าร่วมกิจกรรม

นอกจากนั้นแล้ว กระบวนการพัฒนาความสามารถด้านการสื่อสารให้กับ “เครือข่ายนักสื่อสารชุมชนริมคลอง” โดยใช้ “การสื่อสารเพื่อสร้างความเคลื่อนไหว ทางสังคม” ผ่านสื่อเฉพาะกิจ หรือ “ป้าย” นี้ยังสอดคล้องกับงานวิจัยของ วราพร ศรีสุพรรณ และคณะ (2549) ที่ได้ศึกษาเรื่องการพัฒนาการสื่อสารเพื่อการจัดการ ป่าชุมชน: กรณีศึกษาป่าชุมชนสะมะแก ตำบลนาสวน อำเภอศรีสวัสดิ์ จังหวัดกาญจนบุรี โดยในโครงการวิจัยได้มีปฏิบัติการเพื่อแสวงหาแนวทางในการเสริมศักยภาพการสื่อสาร ขององค์กรเครือข่ายป่าชุมชนสะมะแก ผลการวิจัยของ วราพร ศรีสุพรรณ และคณะ เฉพาะในประเด็นการเสริมศักยภาพการสื่อสารขององค์กรเครือข่ายป่าชุมชน กล่าวคือ

การสนับสนุนการสร้างสื่อเฉพาะกิจเพื่อการจัดการประชุมชน ได้แก่ ป้ายแนวเขตป่าชุมชน ป้ายแสดงกฎระเบียบ ป่าชุมชน และการเสริมความรู้และฝึกปฏิบัติเพื่อการสื่อสารทางหอกระจายข่าว โดยมีการจัดกิจกรรมอบรมเชิงปฏิบัติการเรื่องการดำเนินการหอกระจายข่าวประจำหมู่บ้านเพื่อการจัดการประชุมชน สละมะแอกอีกด้วย

กล่าวได้ว่า ในการพัฒนาศักยภาพด้านการสื่อสารนักสื่อสารชุมชนริมคลองจำเป็นต้องใช้กระบวนการวิจัยแบบมีส่วนร่วมเป็นเครื่องมือในการพัฒนา โดยดำเนินการผ่าน 3 ขั้นตอนสำคัญ ได้แก่ ขั้นตอนการวิเคราะห์ทุนและปัญหาของชุมชน ขั้นตอนการติดตั้งความรู้เรื่องบทบาทการสื่อสารผ่านการทดลองวิเคราะห์ตนเอง และขั้นตอนการออกแบบกิจกรรมเพื่อพัฒนาศักยภาพ

ข้อเสนอแนะที่ได้จากการวิจัย

1. การดำเนินกิจกรรมเพื่อพัฒนาความสามารถด้านการสื่อสารควรรออกแบบกิจกรรมโดยเน้นที่กระบวนการคัดเลือกและออกแบบเนื้อหาควบคู่กับการวิเคราะห์กลุ่มเป้าหมายหรือผู้เข้าร่วมกิจกรรม เพื่อให้กิจกรรมที่จะจัดขึ้นมีประสิทธิภาพตามเป้าหมายที่ได้ตั้งไว้
2. เครือข่ายนักสื่อสารชุมชนริมคลองควรมีแผนปฏิบัติการด้านการสื่อสารของเครือข่ายชุมชนริมคลองอย่างเป็นรูปธรรม และมีกิจกรรมด้านการสื่อสารอย่างต่อเนื่อง

ข้อเสนอแนะสำหรับการศึกษาวิจัยครั้งต่อไป

1. ควรมีการวิจัยเพื่อศึกษาบทบาทของการสื่อสารในการเสริมพลังความเข้มแข็งเครือข่ายชุมชนริมคลองนำมาใช้ในการบริหารจัดการสิ่งแวดล้อมริมคลอง
2. ควรมีการวิจัยเพื่อพัฒนาเครือข่ายนักสื่อสารชุมชนริมคลอง โดยเน้นการมีส่วนร่วม รวมถึงศึกษาในประเด็นว่าจะทำอย่างไรให้เครือข่ายนักสื่อสารชุมชนริมคลองมีความเข้มแข็งและยั่งยืนอีกด้วย

กิตติกรรมประกาศ

งานวิจัยนี้ได้รับทุนสนับสนุนจากสถาบันวิจัยและพัฒนา มหาวิทยาลัยราชภัฏพระนคร ประเภททุนวิจัยรับใช้สังคม ประจำปีงบประมาณ พ.ศ. 2560

รายการอ้างอิง

- กาญจนา แก้วเทพ และคณะ. (2549). ใต้ฟ้ากฟ้าแห่งการศึกษา สื่อบุคคลและเครือข่าย การสื่อสารภาพรวมจากงานวิจัย. กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย.
- กาญจนา แก้วเทพ. (2550). การใช้และการเสริมความเข้มแข็งให้แก่การสื่อสารเพื่อชุมชน: โอกาสและความเป็นจริง. นนทบุรี: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมมาธิราช.
- กาญจนา แก้วเทพ. (2548 ก). คิดใหม่ พุดแล้ว และทำได้: การสื่อสารเพื่อการพัฒนา ชุมชน/สังคมไทย. (อัคราเน).
- กาญจนา แก้วเทพ. (2548 ข). แบบเรียนเบื้องต้น: การสื่อสารกับงานพัฒนาท้องถิ่น. (อัคราเน).
- กาญจนา แก้วเทพ, กิตติ กันภัย, และ ปารีชาติ สถาปิตานนท์. (2543). การสื่อสารกับ ชุมชน: แนวคิดหลักเพื่อการพัฒนา. กรุงเทพฯ: ม.ป.พ. (เอกสารประกอบการ ประชุมประจำปีว่าด้วยเรื่องชุมชน ครั้งที่ 1 ชุมชนไทยท่ามกลางกระแสการ เปลี่ยนแปลง).
- กัจจกร หลุยยะพงศ์. (2558). ทฤษฎีการสื่อสารชุมชน. ใน เอกสารชุดวิชาปรัชญา นิเทศศาสตร์และทฤษฎีการสื่อสาร เล่มที่ 2 หน่วยที่ 10. นนทบุรี: สำนักพิมพ์ มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมมาธิราช.
- ชิตขยางค์ ยมาภัย. (2553). บทวิเคราะห์นักสื่อสารสุขภาพตามแนวปัญญาเชิงวิถี. *วารสาร ภาษาและวัฒนธรรม*, 29(2), 29-44.
- ดวงพร คำคุณวัฒน์ และคณะ. (2551). การสื่อสารสุขภาพท้องถิ่น. กรุงเทพฯ: สถาบันวิจัย ระบบสาธารณสุข (สวรส.).
- นันทิยา ดวงกุ่มเมศ. (2550). ความต้องการและความเป็นไปได้ในการพัฒนาระบบ การสื่อสารสุขภาพและนักสื่อสารสุขภาพในประเทศไทย. *วารสารบริหารธุรกิจ เศรษฐศาสตร์และการสื่อสาร*, 2(1), 153-163.
- วราพร ศรีสุพรรณ และคณะ. (2549) ศึกษาเรื่องการพัฒนาการสื่อสารเพื่อการจัดการ ป่าชุมชน: กรณีศึกษาป่าชุมชนสะมะแก ต.นาสวน อ.ศรีสวัสดิ์ จ.กาญจนบุรี. ใน สื่อสารเพื่อโลกสวย: บทเรียนจากการสื่อสารเพื่อการจัดการสิ่งแวดล้อม ในชุมชน. กรุงเทพฯ: เซเว่น พรินติ้ง กรุ๊ป.

- สถาบันพัฒนาองค์กรชุมชน (พอช.). (2558). นักสื่อสารชุมชนต้องรับใช้ชุมชน: เครือข่ายปฏิรูปที่ดินอีสานร่วมผลักดันสร้างนักสื่อสารชุมชน. วันที่ค้นข้อมูล 4 กุมภาพันธ์ 2559, จาก <http://www.codi.or.th/index.php/2015-07-21-04-12-14/2015-07-25-17-40-31/14228-2015-10-28-12-10-22>
- สถาบันสื่อเด็กและเยาวชน. (2558). ชุมชน 3 ดี. วันที่ค้นข้อมูล 4 กุมภาพันธ์ 2559, จาก http://www.childmedia.net/3deecommunity/network_news/543-%E0%B8%99%E0%B8%B1%E0%B8%81%E0%B8%AA%E0%B8%B7%E0%B9%88%E0%B8%AD%E0%B8%AA%E0%B8%B2%E0%B8%A3%E0%B8%8A%E0%B8%B8%E0%B8%A1%E0%B8%8A%E0%B8%99.html
- ศิริพร เลิศยิ่งยศ. (2560). การพัฒนาศักยภาพผู้นำชุมชนเพื่อการแก้ไขปัญหาความยากจนของชุมชนในแหล่งท่องเที่ยวเชิงอารยธรรม อำเภอโนนสูง จังหวัดนครราชสีมา ตามหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง. *วารสารวิชาการมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยบูรพา*, 25(48), 177-202.
- Khon-Kool-Klong. (2558). วันที่ค้นข้อมูล 1 กุมภาพันธ์ 2559, จาก <https://www.facebook.com/KhonKoolKlong/photos/a.1635055440075626.1073741828.1635053176742519/1651496545098182/?type=3&theater%E0%B8%AD%E0%B8%AA%E0%B8%B2%E0%B8%A3%E0%B8%8A%E0%B8%B8%E0%B8%A1%E0%B8%8A%E0%B8%99.html>